

Fatalna žena u Šenoinim, Tomićevim i Kovačićevim romanima

Prskalo, Cassy

Undergraduate thesis / Završni rad

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:405597>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-07**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Filozofski fakultet u Osijeku

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Preddiplomski studij hrvatskog jezika i književnosti i engleskog jezika i
književnosti

Studentica: Cassy Prskalo

Fatalna žena u Šenoinim, Tomićevim i Kovačićevim romanima

Završni rad iz kolegija Nova hrvatska književnost

Mentor: doc. dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2014.

Sažetak

Lik fatalne žene pojavljuje se u razdoblju romantizma te se od tada može pratiti postupna evolucija ovoga lika koji svoj potpuni procvat doživljava u razdoblju hrvatskoga realizma. Šenoa u svome romanu *Zlatarevo zlato* predstavlja prototip fatalne žene u obliku lika udovice Klare. Iako se Klara smatra prototipom fatalne žene u hrvatskoj književnosti, u njezinoj osobnosti nisu u potpunosti utjelovljene sve značajke *femme fatale*. Josip Eugen Tomić nastavlja Šenoinu tradiciju oblikujući lik fatalne Melite te dodatno razvija lik fatalne žene. Ipak, fatalna žena sa svim svojim prepoznatljivim značajkama dovedena je do vrhunca u liku Laure iz Kovačićeva romana *U registraturi*. Zanimljiva je činjenica da iako je fatalna žena prvenstveno produkt romantizma, potpuni procvat doživljava u romanu koji se smatra najrealističnijim od svih romana u hrvatskoj književnosti. Iako sve fatalne žene dijele brojne zajedničke osobine, ipak se mogu zamijetiti i neke razlike među njima, te se tako može promatrati postupni razvoj ovoga lika. Također, fatalne žene ispunjavaju određene funkcije u romanima, od kojih je svakako najznačajnija uloga fatalne žene kao "motora naracije". Fatalna žena izrazito je popularan lik u hrvatskoj književnosti koji je zbog svoje polifunkcionalnosti i polivalentnosti zanimljiv i jednima od najznačajnijih hrvatskih pisaca. Tako se motiv fatalne žene može smatrati jednim od zaštitnih znakova hrvatskih romana 19. stoljeća.

Ključne riječi: **fatalna žena, romantizam, realizam, August Šenoa, Josip Eugen Tomić, Ante Kovačić**

Sadržaj

1. Uvod.....	4
2. Fatalna žena u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća.....	13
2.1. Klara, Melita i Laura kao <i>femme fatale</i> u hrvatskom romanu 19. stoljeća.....	13
2.2. Karakterološki paralelizam fatalnih žena.....	20
2.3. Funkcije fatalnih žena u hrvatskom romanu 19. stoljeća.....	25
3. Zaključak.....	29
4. Popis literature i izvora.....	33

1. Uvod

U razdoblju romantizma, kao i u razdoblju realizma, nastaju neka od najznačajnijih djela hrvatske književnosti koja će ostati predmetom zanimanja mnogih povjesničara književnosti sve do današnjih dana. Među mnogim sjajnim književnicima koji djeluju u navedenim razdobljima poseban značaj hrvatskom kulturnom životu i hrvatskoj književnosti dali su August Šenoa, Josip Eugen Tomić i Ante Kovačić. Stvaralaštvo ovih triju autora povezano je mnogim značajkama, a jedna od njih su i njihovi međusobni odnosi. Josip Eugen Tomić smatra se nastavljačem Šenoina stvaralaštva, a dobro su poznate i Kovačićeve politički uvjetovane polemike sa Šenoom. Dodirna točka stvaralaštva ovih triju autora je i poseban tip lika koji se pojavljuje u razdoblju romantizma - lik fatalne žene. Ovaj tip lika javlja se u europskoj romantičarskoj književnosti u okviru dijaboličnih likova čije će značajke biti razmotrene u nastavku radu. Ono što je posebno zanimljivo jest činjenica da se lik fatalne žene pojavljuje u različitim varijacijama unutar hrvatske književnosti pa je tako moguće pratiti evoluciju fatalne žene od romantičarskih djela pa sve do djela koja nastaju u realizmu. O neodoljivoj privlačnosti i zaokupljenosti pisaca likom fatalne žene svjedoči podatak da se ona pojavljuje u djelima najistaknutijih hrvatskih pisaca. Prototip fatalne žene utjelovljen je već u Šenoinu povijesnom romanu *Zlatarevo zlato* u liku udovice Klare. Posebnoj energiji i pokretačkoj snazi fatalne žene nije uspio odoljeti niti Josip Eugen Tomić pa je ona utjelovljena u liku Melite u istoimenom Tomićevu roman. Napokon, fatalna žena koja je produkt romantizma pojavljuje se i u Kovačićevu romanu *U registraturi* koji se smatra najrealističnijim od svih romana nastalih u razdoblju realizma pa ipak pokretačku snagu čitavog romana čini romantičarski lik. Kako bi se uspješno mogle shvatiti značajke fatalnih žena i razlozi njihova interpoliranja u djela ponajboljih hrvatskih pisaca potrebno je najprije razmotriti značajke razdoblja u kojima se ovaj lik pojavljuje.

Romantizam je kao kulturnopovijesni termin teško odrediv zbog svoje heterogenosti koja uključuje mnoštvo različitih stilova, kao i različitu tematiku. Što se tiče vremenskog određenja romantizma, javljaju se značajna odstupanja s obzirom na to da se u pojedinim nacionalnim književnostima romantizam javlja u različito vrijeme. Ipak, smatra se kako romantizam obuhvaća razdoblje od posljednjega desetljeća 18. stoljeća do sredine 19. stoljeća. U društveno-povijesnom smislu, navedeno razdoblje obilježavaju Francuska revolucija, nastajanje modernog građanskog društva, Bečki kongres i Napoleonov politički uspon i njegova osvajanja. Francuska revolucija koja započinje oduševljenjem, a završava melankolijom i očajem znatno utječe na romantičarsko stvaralaštvo. Javlja se i težnja o

potrebi formiranja modernih nacionalnih država. Patriotizam i nacionalizam do izražaja dolaze u napoleonskim ratovima i snažno se odražavaju na kasni romantizam.

Romantičari imaju afirmativan stav prema srednjem vijeku u kojem vide romantičarsku davninu. (Bobinac, 2012 : 59) Također, iako se na prvi pogled čini kako romantičari stoje u opoziciji prema antici i zalažu se za novu, romantičku kulturu, brojni se romantičari ipak referiraju na antičke uzore. Na romantičku kulturu u velikoj mjeri utječe i njemački klasični idealizam koji uključuje Kantovu transcendentnu filozofiju, Schellingovu filozofiju prirode i Hegelov apsolutni idealizam. Romantički stil karakterizira sklonost mašti i osjećajnosti, kult prirode i prošlosti, tematiziranje jakih strasti, nesretnih sudbina, nadnaravnog i fantastičnog, originalnost, inovativnost i čežnja za dalekim zemljama. (Bobinac, 2012 : 15) Motivsko-tematska razina uključuje neostvarivu i tragičnu ljubav, bajkovita i fantastična zbivanja (s naglaskom na demonskom i okultnom), potragu za novim identitetom modernog čovjeka, buntovništvo, ljubav prema domovini, gubitak jedinstva između čovjeka i prirode, kao i zanimanje za folklor i narodnu tradiciju.

U razdoblju romantizma javlja se poseban tip likova - dijabolični likovi koji u sebi nose neku vrstu unutarnjeg pakla i uništavaju sve što im stane na put. Njihovi zločini najčešće uključuju razbojstvo, incest i ubojstvo najbližih članova obitelji. Dijabolični likovi javljaju se u pričama u kojim se ispod naizgled idilične svakidašnjice otvaraju mračne, sotonske dubine. Suprotstavljaju se "gornji" i "donji" svijet, sfera umjetnosti i mašte, a važna je i činjenica da je đavo lik iz kršćanske predaje. (Bobinac, 2012 : 256) Najpoznatije dijabolične likove stvorili su Ann Radcliffe u romanima *Udolphove tajne* i *Talijan*, te Matthew Gregory Lewis u romanu *Redovnik* i njima utjecali na kasnije romantičare. Dijabolične likove čine i lik starog Cencija iz Shellyjeve tragedije *The Cence*, te likovi iz Hoffmannovih djela: redovnik Medardus iz romana *Die Elixiere des Teufels* i lik zlatara Cardillaca iz pripovijetke *Das Fräulein von Scuderi*. (Bobinac, 2012 : 256)

Što se tiče književnih vrsta u razdoblju romantizma, prisutna je žanrovska hibridnost. Nastaju novi žanrovi: lirske pjesme nadahnute narodnom poezijom, balade, umjetne bajke, gotski roman i povijesni roman. Začetnikom gotskog romana smatra se Horace Walpole sa svojim djelom *Otrantski dvorac*. Gotski roman karakteriziraju motivi ljubavi i zločina, jezoviti noćni ugođaji, kumuliranje strasti i nasilja, smještanje radnje u usamljene dvorce i samostane. (Bobinac, 2012 : 91) Neke elemente gotskih romana preuzimaju i autori povijesnih romana od kojih je najznačajniji predstavnik i začetnik Walter Scott. Njegov model

povijesnog romana uključuje empirizam, historizam, pustolovine, ljubavne zaplete, te opasna i misteriozna zbivanja.

Kako je već navedeno, romantizam se javlja u pojedinim nacionalnim književnostima u različitim oblicima. Za njemački romantizam karakterističan je stilski pluralizam: weimarska klasika (Goethe, Schiller) utječe na romantičare, a Goethe se drugim dijelom *Fausta* čak i približava romantičkoj poetici. Književnost proizlazi iz narodnoga duha i odgovara njemačkim nacionalnim tradicijama. Usmjerena je prema prošlosti i prožeta nacionalnom mitologizacijom. Unutar engleskog romanizma javljaju se dvije generacije romantičara. Prvu generaciju čine William Blake, William Wordsworth i Samuel T. Coleridge, dok su predstavnici druge generacije George Gordon Byron, Percy B. Shelley i John Keats. Dominiraju lirske pjesme i pripovijesti u stihu koje karakterizira inovativan pristup osjećajnosti, individualizam i povratak prirodi. (Bobinac, 2012 : 117) Jedno od obilježja engleskog romantizma je i zanimanje za vlastitu povijest i romantički realizam (detaljan opis života na povijesnoj pozadini) koji se javlja u već spomenutim Scottovim povijesnim romanima.

U slavenskim zemljama, romantizam se javlja nakon 1830. godine u okviru narodnih pokreta koji imaju zadaću kreiranja moderne nacionalne kulture i modernog nacionalnog identiteta. Za preporodne je pokrete karakteristično miješanje prosvjetiteljsko-klasicističkih konvencija s romantičkim konvencijama. U Hrvatskoj je nacionalno-integracijski pokret označen kao ilirski pokret ili hrvatski narodni preporod, a cijela epoha naziva se ilirizmom. U novije vrijeme, navedeno se razdoblje označava i hrvatskim romantizmom, ali se on u europskom kontekstu može smatrati perifernim. (Bobinac, 2012 : 146) U društveno-povijesnom smislu preporodno razdoblje obilježeno je uvođenjem štokavštine kao književnog standarda (jednoj od bitnih pretpostavki ujedinjenja hrvatskih još razjedinjenih teritorija), Gajevom *Kratkom osnovom horvatsko-slavenskoj pravopisanja*, buđenjem nacionalne svijesti, kao i osnutkom čitaonica i kazališta. (Šicel, 2004 : 8) Od časopisa, u navedenom razdoblju, središnju ulogu imaju Danica, Kolo i Neven koji igraju važnu ulogu u prihvaćanju štokavštine kao standardnog jezika. Za hrvatsku je književnost u preporodnom razdoblju značajno miješanje nekoliko različitih stilova, od klasicizma i sentimentalizma do predromantizma i romantizma, a posebno su izražena stilska obilježja narodne književnosti. (Šicel, 2004 : 95) Sličnosti između naše preporodne književnosti i romantičarske europske književnosti ogledaju se u shvaćanju da naciju određuje jezik, običaji, povijest i literatura.

Što se tiče književnih vrsta najzastupljenije je lirsko pjesništvo, a autori se ugledaju na najnoviju europsku književnost pa tako nastaju ljubavne pjesme u narodnoj tradiciji, fiktionalna proza (začeci novelistike) i epske poeme bajronskog tipa. Prva takva romantička poema na hrvatskom jeziku je *Grobničko polje* (1842) Dimitrije Demetra, a u njoj su prisutne domoljubne reminiscencije na hrvatsku srednjovjekovnu prošlost. Značajna je i Demetrova tragedija *Teuta* (1844) u kojoj upućuje na projekt ilirizma kao ideje etničkoga sjedinjenja u zajedničku (južno)slavensku državu. (Bobinac, 2012 : 149) Razdoblje romantizma snažno je obilježio i Ivan Mažuranić sa svojim spjevom *Smrt Smail-age Čengića* (1846). Neizostavno je spomenuti kako je zbog stalnih turskih prijetnji razdoblje obilježeno i hajdučko-turskom novelistikom koju pišu Dragojla Jarnević, Bogović, Okrugić i Botić. U okviru lirskoga pjesništva koje nastaje po uzoru na europsku književnost Petar Preradović objavljuje zbirke *Prvenci* (1846) i *Nove pjesme* (1851) u kojima prevladavaju ljubavni motivi, rodoljublje, ali i sklonost misticizmu i okultnome. Zastupljen je i putopis pa tako Antun Nemčić piše svoje *Putositnice* (1845), a Matija Mažuranić *Pogled u Bosnu* (1842). U ovome razdoblju nastaje i značajna Kukuljevićeva povijesna drama *Juran i Sofija ili Turci kod Siska* (1840). Utjecaj europske romantičke književnosti na hrvatsku vidljiv je i u povijesnim romanima Augusta Šenoa koji su u velikoj mjeri nadahnuti Scottovim modelom povijesnog romana.

Iako se već Šenoa smatra začetnikom realizma u hrvatskoj književnosti, glavni nositelji realizma javljaju se gotovo istodobno sa Šenoinom smrću 1881. godine. Književno stvaralaštvo od osamdesetih godina pa do prijelaza stoljeća razvija se od nasljedovanja šenoinske romantično-realističke poetike i njegovih djela u nacionalnoj funkciji, preko razdoblja "poetskog" realizma (zahvaljujući utjecaju Turgenjeva) i djela s naglašenijom psihološkom motivacijom do kritičkih, društvenopolitičkih djela Ante Kovačića. (Šicel, 2005 : 20) U političkom smislu, razdoblje realizma obilježeno je banovanjem Khuena Hedervaryja u Hrvatskoj, stalnim pokušajima mađarizacije, propadanjem seoskih gospodarstava, agrarnom krizom, odumiranjem plemstva i iseljavanjem ljudi. Središnji časopis i dalje ostaje Vijenac, a pojavljuju se još Obzor i Sloboda. Značajke hrvatske realističke književnosti obuhvaćaju realno prikazivanje stvarnosti, rješavanje socijalnih pitanja, problem odnosa selo-grad, gradsku tematiku, pristup čovjeku kao individualnom biću, a ne dijelu nacionalnog kolektiva kao što je to bio slučaj u romantizmu. (Šicel, 2005 : 238) Što se tiče književnih vrsta, roman je najzastupljeniji, dok u okviru poezije nisu ostvarena značajnija dostignuća. Od dramskog stvaralaštva mogu se izdvojiti drame Josipa Kozarca: *Turci u Karlovcu*, *Tuna Bunjavilo* i *Tartuffov unuk*. U okviru književne kritike najznačajnija je polemika oko toga kojemu pravcu

se prikloniti - realizmu ili naturalizmu, koju započinje Eugen Kumičić člankom *O romanu* koji se smatra naturalističkim manifestom u hrvatskoj književnosti. Glavni i najžešći Kumičićev protivnik svakako je Josip Pasarić koji objavljuje članak *Hoćemo li naturalizmu*.

Iako se na površini čini kako se hrvatski književnici spore oko pravaca, sukob između naturalista i realista zapravo predstavlja sukob pravaša i narodnjaka. Eugen Kumičić, uz Gjalskog, najplodniji je pisac hrvatskog realizma, a jednim od njegovih najboljih djela smatra se roman *Gospođa Sabina* u kojoj je glavni pokretač radnje intriga. (Šicel, 2005 : 135) Jednim od najznačajnijih romana hrvatske književnosti 19. stoljeća smatra se Kovačićev roman *U registraturi* u kojem autor prikazuje životni put Ivica Kičmanovića. Među mnogim sjajnim književnicima koji su obilježili razdoblje, ističe se i Josip Kozarac sa svojim djelima *Mrtvi kapitali* (1890), *Tena* (1894), *Mira Kodolićeva* (1895), *Oprava* (1899) i mnogim drugima. Razdoblje je obilježio i Ksaver Šandor Gjalski svojim romanom *Janko Borislavić* (1887) te Vjenceslav Novak koji je autor najrealističnijeg od svih romana u ovome razdoblju - *Posljednjih Stipančića* (1899).

Jedna od središnjih osoba hrvatske književnosti koja je ostavila neizbrisiv trag svakako je August Šenoa. Rođen je u Zagrebu 14. studenoga 1838. godine u malograđanskoj obitelji koja se doselila iz Mađarske. U svome djetinjstvu, Šenoa je poput ostalog hrvatskog građanstva potpuno pod utjecajem njemačke književnosti, dok hrvatski jezik uči kao strani jezik. Šenoina autobiografska pripovijest *Karanfil s pjesnikova groba* (1879) najbolje ocrtava prisutnost njemačkog duha u zagrebačkom građanstvu. (Škreb, 1978 : 364) Nakon položene mature, Šenoa odlazi studirati u Prag uz potporu biskupa Strossmayera gdje upoznaje češke, poljske i ruske književnike. Zbog odugovlačenja i zabavljanja po Pragu, Šenoa gubi potporu, mora se prehranjivati pisanjem te jedva završava studij. (Klaić, 1982 : 38) Šenoa u javnost stupa ponajprije svojom esejistikom i publicistikom. Još kao student, piše za Pozor, značajni su njegovi feljtoni *Zagrebulje* i *Praški listovi*, a od 1874. godine do svoje smrti bio je urednik Vijenca. Šenoa je kao narodnjak i štrosmajerovac doživio žestoke napade pravaša koji su ga optuživali za neobjektivno uređivanje Vijenca. (Šicel, 2005 : 7) Godina 1865. obilježena je Šeninim programatskim člankom *Naša književnost* (1865) u kojem kritizira hrvatsku književnu scenu, ali i nudi rješenja. Šenoa objašnjava kako književnost treba biti poučna, popularna i zabavna te treba utvrđivati narodni život. (Šenoa, 1970 : 650) Također, Šenoa upozorava na važnost formiranja čitateljske publike. Uz "Našu književnost" značajan je i programatski članak *O hrvatskom kazalištu* (1866) u kojem Šenoa također iznosi načine na koje bi se mogla poboljšati hrvatska kazališna scena. August Šenoa je i prvi književnik koji

svojom novelistikom naglašava opće probleme svoga vremena. Njegova novela *Prijan Lovro* (1873) postavila je vrijednosna mjerila hrvatskoj novelistici te se smatra jednom od najboljih novela hrvatske književnosti 19. stoljeća. (Frangeš, 1997 : 278) Ipak, Šenoinim najvećim umjetničkim dostignućem smatraju se njegovi povijesni romani, a predgovori takvim romanima drže se graničnim tekstovima između autorove teorije i prakse. U njima je iskazana briga za prijam romana u čitatelja - jedna od glavnih značajki Šenoina stvaralaštva. (Matanović, 2003 : 67) Također, u predgovorima Šenoa navodi svoju težnju za što vjernijim prikazom povijesti te način na koji povezuje povijesne činjenice s fikcionalnim likovima. Šenoa zapravo preuzima Scottov model povijesnog romana i prilagođava ga hrvatskim književnim prilikama. Najvažnije značajke koje Šenoa preuzima su rekonstrukcija povijesti na temelju povijesnih izvora te utkanost povijesti u radnju. Također, upravo na povijesnom romanu, formira se prva čitateljska publika budući da u njemu najjasnije dolaze do izražaja nacionalne aspiracije, ideologemi, kolektivni mitovi i etičke dileme čitave zajednice. (Nemec, 1992 : 155) U povijesnim romanima, Šenoa predstavlja povijest kao "učiteljicu života" poručujući čitatelju kako se na temelju iskustva mogu izbjeći pogreške. Uspostavlja i analogiju između prošlosti i sadašnjosti birajući teme iz prošlosti kako bi upozorio na suvremene događaje. Šenoa je napisao pet povijesnih romana: *Zlatarovo zlato* (1871), *Čuvaj se senjske ruke* (1875), *Seljačka buna* (1877), *Diogenes* (1878) i *Kletva* (1880-81). Vjerodostojnim prikazivanjem povijesti i realističnim opisom likova Šenoa se približava realizmu, ali je još uvijek vidljiv snažan utjecaj romantizma koji se očituje ponajprije u naglim i nemotiviranim obratima, neobičnim pustolovinama, opisima idealnih krajolika, fatalnim ženama, elementima iracionalnosti i crno-bijeloj tehnici likova. Kako navodi Nada Klaić, Šenoa nudi idealiziranu sliku seljaštva i građanstva, dok su plemići i velikaši unaprijed osuđeni kao zli. Također, Nada Klaić zamjera Šenoi i činjenicu da bira iz povijesne građe što mu odgovara te na taj način čitatelju nudi iskrivljenu sliku povijesti. (1982 : 25) Šenin značaj leži i u njegovoj sposobnosti da kodificira i modernizira štokavštinu kao novi prozni govor. (Nemec, 1992 : 157) Šenoa je svojim talentom i umjetničkim stvaralaštvom obilježio cijelu epohu, a svakako će ostati zapamćen po svojoj sposobnosti postavljanja knjige u središte kulturnoga života u vrijeme kada je hrvatskom narodu to bilo najpotrebnije.

Najznačajniji Šenin suvremenik svakako je Josip Eugen Tomić koja nastavlja pisati i nakon Šenoine smrti. Rođen je 18. listopada 1843. godine u Slavonskoj Požegi u kojoj je proveo petnaestak godina i završio osnovnu školu i nižu gimnaziju. U svojem je rodnom kraju Tomić došao u kontakt s folklornim elementima te je osjetio odjeke ilirskih zanosa što će

ostaviti neizbrisiv trag na njegovo stvaralaštvo. (Šicel, 1970 : 8) Tomić je kao i Šenoa sudjelovao ne samo u književnom, nego i u kulturnom i političkom životu svoga vremena. Bio je urednik časopisa *Glasonoša* u Karlovcu, činovnik u državnim službama (županijski podbilježnik u Požegi, banski savjetnik), učitelj, prevoditelj, dramaturg. (Matanović, 1977 : 250) Umro je u Zagrebu 13. srpnja 1906. godine. Kako navodi Šicel, Tomić je imao zlu sudbinu onih osrednjih pisaca koji se javljaju neposredno nakon neke izuzetno značajne književne ličnosti pa je tako ostao u sjeni Šenoina književnoga imena. (1970 : 9) Ipak, stvaralaštvo je Josipa Eugena Tomića obilježeno raznovrsnošću žanrova. Tomić se publici predstavlja zbirkom pjesama *Lenjinke* (1865) u kojoj prevladavaju patriotsko-ljubavni motivi, a njegova je poezija okarakterizirana kao poezija postpreporodnog romantizma. (Matanović, 1977 : 249) Godine 1873. Tomić nasljeđuje Šenoino mjesto dramaturga Hrvatskog narodnog kazališta te se suočava s problemom nedostatka dramskih tekstova. Tomić prevodi Shakespeareove i Schillerove drame, ali i piše komedije *Bračne ponude* i *Zatečeni ženik*. Njegovom najboljom komedijom smatra se *Novi red* (1881), a radnja ove komedije u tri čina obuhvaća vrijeme Bachova apsolutizma. U Tomićevim komedijama najviše dolazi do izražaja njegov blagonakloni stav prema plemićima i predstavljanje građana kao ljudi drugog reda. (Šicel, 1970 : 14) Važan je i njegov rad na području opere, a njegovim najboljim novelističkim ostvarenjem smatra se *Opančareva kći*. Pravu naklonost publike i kritike Tomić stječe objavljivanjem crtica i pripovijedaka koje obrađuju šaljive zgode iz života. Jedan od razloga zašto se Josip Eugen Tomić smatra Šenoininim nastavljačem upravo su njegovi povijesni romani. Tomić je dovršio Šenin roman *Kletva*, te napisao romane: *Zmaj od Bosne* (1879), *Kapitanova kći* (1884), *Emin-agina ljubava* (1888) i *Za kralja - za dom* (1894-5). Iako Tomić stvara u razdoblju realizma, u njegovim romanima još su uvijek prisutni i romantičarski elementi: ljubavne fabule, ubojstva, zavjere, dvoboji i osvete. (Šicel, 1970 : 19) Tomić piše i roman *Udovica* (1891) u kojem kritizira niz društvenih pojava u Hrvatskoj. Njegovim najvećim umjetničkim dostignućem smatra se roman *Melita* s tematikom iz suvremenog hrvatskog društvenog života. *Melita* tematizira propadanje plemstva, uspon građanskog sloja i prikazuje propast žene koja simbolizira kolektivnu nesreću. (Matanović, 1977 : 267) Značaj ovoga romana leži i u činjenici da je u njemu prvi put opisana unutrašnjost hrvatskog kazališta. Iako su Tomićeva djela dobila pomiješane kritike (za života je često pretjerano hvaljen, a nakon smrti njegova su djela neopravdano doživjela brojne pokude), svakako će ostati zapamćen kao vjerojatno najčitaniji pisac svoga vremena koji je čitatelja uvijek stavljao na prvo mjesto.

Među novim naraštajem pisaca koji se javljaju oko 1880. godine posebno se ističe jedna od najznačajnijih ličnosti hrvatske književnosti 19. stoljeća - Ante Kovačić. Novi naraštaj pisaca nudi kritiku hrvatskoga društva, a najveću podršku pruža im studentska mladež iz koje i sami najvećim dijelom dolaze. (Maštrović, 2004 : 290) Upravo je Ante Kovačić jedan od najgorljivijih kritičara koji u svoja djela interpolira ironiju i grotesknost kako bi pokazao stanje hrvatskoga društva. Ante Kovačić rođen je 6. lipnja 1854. godine u Oplazniku, iznad Sutle, predjelu Hrvatskog Zagorja koje će biti opisano u mnogim njegovim djelima. Pučku školu završio je u Mariji Gorici, a bio je jedan od najbistrijih učenika. O njegovu talentu svjedoči i govor koji je održao u školi, a koji je oduševio sve prisutne. (Jelčić, : 56) Kovačić svoje školovanje nastavlja u Zagrebu gdje proživljava teško razdoblje zbog velike neimaštine. Ovdje upoznaje i svoju buduću ženu Milku Hajdinovu koja povoljno utječe na Kovačića. (Ratković, 1950 : 14) Cijeli Kovačićev životni put obilježen je borbom za preživljavanje, sukobom sa okolinom, ali i sa samim sobom. Kovačić umire 3. prosinca 1889. godine u stenjevačkoj bolnici obolivši na živce. Šicel navodi kako je Kovačića na kraju ubio onaj njegov dio Laure koji je u početku bio velika stvaralačka inspiracija, ali na koncu preteško opterećenje, kako fizičko, tako i psihičko da bi ga uspio nadvladati. (1989 : 205) Kroz Kovačićeva se djela najbolje očituje njegova kompleksna osobnost. Njegova su djela u sukobu sa sentimentalno-idiličnim tradicijama hrvatske književnosti, ali i sa suvremenom književnošću koja uzor pronalazi u Turgenjevu. (Flaker, 1970 : 297) Kovačić svoje stvaralaštvo započinje poezijom koja je zapravo priprava za njegove kasnije romane. Od Kovačićevih pjesama posebno se ističe pjesma *Metamorfoze* u kojoj elementima fantastičnoga Kovačić pjeva o ljubavi, bogu i istini, ali sve pod velom zadaha smrtne Sahare i njezine istine. (Sablić-Tomić, 1998 : 9) Kovačićevo je stvaralaštvo snažnom obilježeno i činjenicom da je kao gorljiv pravaš i sljedbenik Starčevića bio aktivan i u političkom životu. Njegovi feljtoni *Iz Bombaja* (1884) pravi su primjer Kovačićeva žestokog obračuna s političkim neistomišljenicima, prije svega s Augustom Šenoom kojem zamjera što odbija objavljivati djela pravaša u Vijencu. Još jedna odlika Kovačićevih djela jest satiričnost, stoga ne čudi činjenica da Kovačić piše travestiju *Smrt babe Čengiđkinje* (1880) u kojoj parodira poznati spjev Ivana Mažuranića. Što se tiče romana, Kovačić prekida sa tradicionalnom Šenoinom koncepcijom romana. U svome prvom romanu *Baruničina ljubav* (1877) Kovačić pokazuje sklonost trivijalnoj literaturi uvodeći ljubavne zaplete i oblikujući svoje likove crno-bijelom tehnikom. (Nemec, 1996 : 8) Boravak u Karlovcu u kojemu se Kovačić upoznaje s malograđanskim ograničenim razmišljanjima, inspiracija je za njegov nedovršeni roman *Među žabari*. U socijalnom romanu *Fiškal* (1882) također su prisutni romantičarski elementi,

ali ovim romanom Kovačić najavljuje svoje najbolje djelo *U registraturi*. Roman *U registraturi* izlazio je u nastavcima u Vijencu tijekom 1888. godine, a kao cjelovita knjiga objavljen je tek 1911. godine. Od samog početka izlaženja, urednici su pravili brojne preinake, izostavljeni su i čitavi odlomci čime je narušena kompozicija te je roman u ruke čitatelja stigao prilično okrnjen. (Nemec, 1996 : 9) U romanu se miješaju realistički opisi gradskih ulica, Ivičinih roditelja, opozicije selo-grad s romantičarskim elementima fatalne žene, vještice babe Hude, razbojničkih pothvata, a prisutni su čak i naturalistički elementi u opisima Laurina bijedna djetinjstva. Što se tiče kritike, Jakša Čedomil zamjera Kovačiću prebujnu maštu, navodi kako mu nedostaju mjera i univerzalnost, a u svojoj kritici ide tako daleko da navodi kako roman obiluje pornografijom. (1976 : 274) Ipak, neosporna je činjenica kako roman *U registraturi* predstavlja prekid s dotadašnjom tradicijom, uvođenje inovacija kao što je karakterizacija lika njegovim djetinjstvom i afirmacija pučkog govornog jezika u književnosti te je nezaobilazno djelo u povijesti hrvatske književnosti.

2. Fatalna žena u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća

Među velikim brojem likova i tipova koji se pojavljuju u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća, istaknuto mjesto pripada liku fatalne žene. Rijetki su pisci koji uspijevaju odoljeti ovom zanimljivom liku, stoga ne čudi činjenica da je fatalna žena ne samo vrlo produktivan motiv u hrvatskoj književnosti, nego i jedan od zaštitnih znakova hrvatskog romana 19. stoljeća. (Nemec, 1989 : 173) Popularnost lika fatalne žene može se objasniti i činjenicom da su pisci ponajprije usmjereni na čitateljsku publiku te su stoga svjesni da publika ne želi samo čitati romane u kojima je protagonist djevojka anđeoskog lika i ponašanja. Oni osjećaju potrebu čitatelja za promjenama koje će romanima dati posebnu energiju i živost, a rješenje problema vide u liku fatalne žene koja će u isto vrijeme natjerati čitatelja da suosjeća s njom, ali i da je osuđuje. O popularnosti ovoga motiva svjedoči i podatak da se začeci i različite varijacije fatalne žene mogu pronaći već u usmenoj književnosti, odnosno brojnim bajkama, legendama i mitovima. One se ovdje pojavljuju u obliku tajanstvenih, raskošnih, ali opasnih zavodnica koje junake stavljaju na brojne kušnje koje ih odvede u propast. Neke od najpoznatijih zavodnica koje se javljaju u ovom obliku su Lilit, Kirka, Meduza i Sirene. (Nemec, 173) Pod utjecajem kršćanstva, lik fatalne žene dobiva oznake dijaboličnoga i sotonističkoga. Čak se i povijesnim osobama poput Kleopatre, Semiramide i Marije Stuart pridaju značajke fatalne žene pa one tako postaju inspiracija mnogim umjetnicima. Ipak, fatalna žena svoj jedinstveni i cjeloviti oblik dobiva u razdoblju romantizma gdje užas postaje element lijepoga (kult pale ljepote), a bol sastavni dio strasti i naslade. (Nemec, 1989 : 174) Fatalna je žena u razdoblju romantizma predstavljena kao zamamna, agresivna i dijabolična, a najčešće se javlja u obliku kurtizana, kraljica i velikih grešnica. Ona je zapravo kliše koji odražava muške fantazije o ženi anđeoske ljepote koja je u isto vrijeme i svetica i velika grešnica.

2.1. Klara, Melita i Laura kao *femme fatale* u hrvatskom romanu 19. stoljeća

August Šenoa, Josip Eugen Tomić i Ante Kovačić vrlo su rano uvidjeli kako je fatalna žena vrlo plodan motiv koji je sposoban privući veliku čitateljsku publiku. Oni, svaki na svoj način, oblikuju lik fatalne žene te se kroz njihova djela zapravo može pratiti razvitak ovoga lika u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća. Jedna od stalnih značajki fatalnih žena je da su one čarobno lijepe, tajanstvene žene, pune kobne privlačnosti u kojoj je sadržana prijetnja i opasnost. Zanimljivost lika proizlazi upravo iz te oksimoronske napetosti lijepo-opasno, zavodljivo-prijeteće. (Nemec, 1989 : 174) Već Šenoa u *Zlatarevu zlatu* slika lik Klare kao

takve: *Visoko glatko čelo odavalo je neobičnu pamet, a ravni tanki nosić, komu se živo micahu ružične nosnice, sivkaste, al neobično sjajne oči, bijahu znakom velike hitrine. A srce, a čuvstvo? Teško je reći. To glatko fino lice čas bi se zažarilo plamenitim zanosom, čas izrazito otrovnim rugom, čas složilo u neodoljiv podsmijeh, čas okamenilo hladnim mramorom, samo pune poluotvorene usne, samo nemirno kretanje tijela pokazivalo je, da u toj ženskoj glavi krvi imade.*¹ (1977 : 80) Tomić u svojim opisima Melite nimalo ne zaostaje za svojim suvremenikom Šenoom. Naprotiv, on dodatno razvija i produbljuje privlačnost lika fatalne žene. Tako je njegova Melita uvijek u središtu pozornosti: *U ženskom društvu, među svojim vršnjakinjama, bijaše Melita gospodujuće lice. Sve su osjećale premoć njezina duha i neobične sile u saobraćaju, kojom je po svojoj volji privlačila i odbijala osobe. Mladim djevojkama bila je gotovo čast ako su mogle biti u njezinu krugu, a osobito ako se je ona s njima zabavljala. Mlađi muškarci osjećali su sličnu zavisnost od Melitina bića, u kom bijaše doista nešto tajanstvena i čarobna, što je čovjeka kadro obmanuti i počinuti.*² (1994 : 58) Kovačić također opisuje svoju Lauru iz *Registrature* kao ženu neobične ljepote, ali upravo u njegovom opisu lika obilježje prijetećega najviše dolazi do izražaja. On već vanjskim opisom Laure sugerira njezinu unutrašnju zlobu: *Ja ispadoh iz odaja Mecene i sretnem na stubama divnu Lauru...Ona mi se nasmiješi rajskim, požudnim osmijehom, a u crnim očima usplamsa joj strast i hladnoća, neopisivo milje i ljut prezir, anđeoska dobrota i zmijska zloba...sve to u jedan tren.*³ (1985 : 57)

U lik fatalne žene upisane su i muške erotske fantazije, pa se one prikazuje kao razvratne, nemoralne i velike bludnice. Na taj način, fatalne žene oponiraju patrijarhalnoj slici žene čija je glavna zadaća vođenje kućanstva i briga o djeci. (Nemec, 1989 : 175) Šenoina Klara prikazana je kao žena koja i prije smrti svoga muža ima brojne ljubavnike: *A je l' ljubila? Za to znala su razna gospoda, samo tupoglavi pokojnik joj nije.* (1977 : 80) Nakon njegove smrti, Klara ima brojne ljubavnike iz redova njemačkih časnika, a čak i kada postaje banica, Klara riskira svoj položaj imajući ljubavnike. Oponent Klarinog razvratnosti i bludništvu jest Krupićeva Dora, simbol nevinost. Dok Klara mijenja ljubavnike, Dora se ustručava primati kasne Pavlove posjete kako ne bi bila okarakterizirana kao grešnica. Ni Tomićeva Melita ne zaostaje u svom bludništvu za Klarom. Još kao neiskusna djevojka,

¹ Citirano prema Šenoa, August, *Zlatarevo zlato*, Mladost, Zagreb, 1977. Svi citati iz navedenog djela u radu se donose tako da se na kraju citata u zagradu stavi godina izdanja djela i broj stranice na kojoj se citat nalazi.

² Citirano prema Tomić, Josip Eugen, *Melita*, Slavonica, Vinkovci, 1994. Svi citati iz navedenog djela u radu se donose tako da se na kraju citata u zagradu stavi godina izdanja djela i broj stranice na kojoj se citat nalazi.

³ Citirano prema Kovačić, Ante, *U registraturi*, Mladost, Zagreb, 1985. Svi citati iz navedenog djela u radu se donose tako da se na kraju citata u zagradu stavi godina izdanja djela i broj stranice na kojoj se citat nalazi.

Melita zavodi oženjenog generala Zelenkaja, vara svoga muža Branimira sa neprežaljenom mladenačkom ljubavi - Alfredom, a na kraju romana izričito se navodi kako Melita nastavlja mijenjati ljubavnike: *Tražila je zabavu za zabavom, priređivala u svom stanu gozbe, sijela i koncerte i održavala ljubavne sveze s mladim kavalirima, koji su se otimali za ljubav lijepe velikašice. Zabave u njezinu stanu izvrgavale su se često u prave orgije, koje su redovito do zore potrajale.* (1994 : 269) Čista suprotnost Melitinoj raskalašenosti je Alfredova supruga Ljubica, plaha djevojka, u svemu podložna volji svoje strine koju neizmjereno poštuje. Kao i Dora, i Ljubica je vrlo naivna pa tako bez ikakvih sumnji prihvaća Melitino prijateljstvo. Kada je pak riječ o Kovačićevoj Lauri, razvratništvo i nemoral dovedeni su do vrhunca. Laura zavodi Ivicu, Mišu, ali vrhunac bludničenja je njezino incestuozno ponašanje s vlastitim ocem. Oponent Lauri jest Kanonikova kći Anica, dobra i vrijedna djevojka seljačkoga podrijetla koju, kao i njezine prethodnice, odlikuje izrazita naivnost zbog koje upada u nevolje.

Svaka je epoha upravo u lik fatalne žene upisivala svoje slutnje, traume, komplekse i opsesije. Helena Sablić-Tomić navodi kako je Laura u sebi asimilirala loše društveno, političko i moralno stanje krajem 19. stoljeća. (1998 : 11) Isto tako, Melita je prava predstavica plemstva koje naviknuto na udoban život odbija ići u korak s vremenom i prihvatiti novu političku situaciju te stoga neizbježno propada. Upravo zato što je svako razdoblje upravo u ove likove usađivalo svoje predrasude i tabue, sve što je prelazilo granice normalnog i dopuštenog pripisano je iracionalnim svojstvima kao stalnim značajkama fatalnih žena. Tako se fatalna žena redovito javlja kao "glasnica smrti", nositeljica nesreće i propasti. Karakterizira ju snažna želja za uništenjem i sadističkim mučenjem, a u sebi nosi oznake demonizma, dijaboličnosti i vampirizma. Fatalna se žena asocijativno povezuje i sa zmijom kao simbolom sotone i zavođenja na prvi grijeh. (Nemec, 1989 : 178) Šenoa u oblikovanju Klare koristi ovu povezanost sa zmijom: *Poput zmije zasinule Klarine oči. Tanki bruseljski ogrljak spuštao se sa bijele šije, tamnorujne usne treptjele su živo.* (1977 : 88) U Tomičevu romanu, general Zelenkaj Melitu naziva demonom, a Melitina iracionalna svojstva prikazana su i kroz pripovjedačev ambivalentan odnos prema fatalnoj ženi: *Sirota Ljubica! Ona nije ni slutila da je guju pritiskala na svoje grudi.* (1994 : 206) Iracionalna svojstva fatalnih žena dovedena su do vrhunca u liku Kovačićeve Laure. Overtana svim literarnim klišejima kao monstruoza fatalna žena, Laura je u romanu personifikacija destruktivne erotske sile, inkarnacija zla i usuda. Kad god je ona u središtu pozornosti, a to je vrlo često, realistička načela životne uvjerenosti, logike i kauzalnosti napuštaju se u korist fabularne atraktivnosti i

težnje za stilskim efektima. (Nemec, 1996 : 11) Značajke demonskog vidljive su u Laurinu liku još dok je ona samo Mecenina štićenica, a najbolje ih uočava tko drugi nego Ivica: *Ona prasne u bahantičan smijeh. U taj tren joj pogledam u oči, i ona mi se pričini posve drugom. Njezine mile crte sada se nekuda otegoše. Ona lijepa ustašca ne odisahu nježnošću, nego mi se prividješe, kano da će ugristi...Oči joj žmirucahu kano ptici grabilici za plijenom. Mene proburazi iznenada neka zima i prolete me srsi...*(1985 : 139) Iracionalna svojstva Laurina lika posve eskaliraju kada ona postaje hajdučicom Larom koja uživa u sadističkom mučenju žena. Kruna njezina pustošenja i uništavanja jest "krvavi pir" na kojem ne preza ni pred čim kako bi dobila svoju osvetu. Ovakva iracionalna svojstva fatalnih žena u skladu su s crno-bijelom karakterizacijom likova koja je jedno od temeljnih romantičarskih obilježja. Fatalne žene redovito su opisane kao brakolomke, kradljivice i ubojice. Šenoina Klara pokušava zavesti Pavla, a nakon doživljenog neuspjeha daje otrovati Doru. S druge strane, Melita je brakolomka koja prvo uništava brak generala Zelenkaja, a potom i Alfredov. Ipak, najnegativniji lik od navedenih jest Laura. Ona ubija Mecenu, krade njegov novac, razvrgava Mihin brak, a na kraju ubija i njega i Ferkonju. Njezini zločini toliko su stravični da se ljudi mole Bogu da ih zaštiti od hajdučice Lare.

Još jedna bitna značajka fatalnih žena jest njihov ponos i neizmjerena hrabrost. Jačina Klarine volje i njezina neustrašivost vidljiva je iz njezina govora generalu Ringsmaulu: *Neka dođe koji paša, neka i dođe od Stambola car. Dočekala bih ga i kruto. Mislite li vi, da u žene nema volje i snage? Ima, vjere mi - podignu Klara ponosito glavu - pače u žene ima nešto, što vas sve muške glave u lagum dići može - hitra glava.* (1977 : 81) Također, iako je Klara svjesna da je Ungnadova vojska brojnija i jača, odbija predati Samobor bez borbe. Tomičevoj je Meliti kao pripadnici aristokracije ponos urođen. On je ne samo glavna crta njezine osobnosti, nego i sredstvo kojim zavodi. Također, njezin povrijeđeni ponos jedan je od ključnih elemenata u oblikovanju njezine konačne osobnosti. Melita sama priznaje da upravo zbog povrijeđenog ponosa njezina ljubav prema Alfredu traje toliko: *Taština i ponos bijahu glavna joj svojstva. Ona je Alfreda doduše ljubila, ali da je nisu radi njega onako bolno uvrijedili, tko zna da li bi ona za njim tako čeznula. Njezina ljubav prema njemu hranila se najviše tom uvrijeđenom njezinom taštinom i ponosom.* (1994 : 208) Što se tiče pak Laurina ponosa i hrabrosti, dovoljno govori činjenica da Laura, iako je žena, postaje vođa cijele hajdučke družine. No, ipak ne treba zanemariti ni hrabrost koju Laura posjeduje još kao djevojčica. Ona hrabro podnosi maltretiranja i izivljavanja Ferkonjina oca, kao i samoga

Ferkonje. Također, prihvaća babu Hudu i pronalazi zajednički jezik s njom, iako je starica opisana kao lik iz najstrašnijih bajki.

Fatalne su žene prije svega velike zavodnice. Tako Janko Ibler navodi kako Klara pokušava zavesti Pavla kako bi to mogla samo najvještija Parižanka. (1976 : 78) No, iako mijenjaju brojne ljubavnike, sve one jednom iskreno vole, koliko je to moguće za lika koji je izrazito negativno obilježen. Iako je za Klaru zavođenje Pavla na početku samo igra, pokušaj da ga uhvati u svoju mrežu, na kraju je ona ta koja biva uhvaćena u vrtlog ljubavi. Svoje prave osjećaje prema Pavlu otkriva u svom govoru Grgi Čokolinu: - *Da ga se manem? - dignu Klara bolnim glasom - šta ti znadeš, kukavice? Ta htjela sam, bog mi je svjedok. Gušila sam to bijesno srce. Badava. Mislila sam da će vrijeme ugasiti iskru, što je u mom srcu klila. Al pamet, prokleta ova pamet spominjala danju, noću njegovo ime, jarila zlokobni taj oganj, sad mi srce bukti plamenom bijesnim.* (1977 : 172) I Tomićeva je Melita u velikoj mjeri obilježena svojom prvom ljubavi. Nakon što je Alfred izda i uzme Ljubicu, u Melitinoj unutrašnjosti događa se prijelomni trenutak te ona odlučuje da će sklopiti jedino brak bez ljubavi kako ne bi opet bila povrijeđena. Ipak, koliko je Meliti stalo do Alfreda vidljivo je iz Alfredova prisustva na njezinu vjenčanju s Branimirom: *On, dakako, nije mogao slutiti da je ona u hodniku njega opazila, sve da je i preda se gledala, i da je od toga trena stvorio se u njezinu srcu pravi vulkan, u kom je sve ključalo i kipjelo . . . Ah, samo da nije došao; samo on da nije došao, sve bih lakše podnijela! - Tako je govorila.* (1994 : 123) Isto tako, Laurina iskrena ljubav prema Ivici i želja da joj bude uzvrćena jest tragična crta njezina karaktera. (Nemec, 1996 : 11) Kada Laura upoznaje Ivicu, ona se nalazi u nezavidnu položaju kao Mecenina priležnica te stoga nije u mogućnosti ponuditi Ivici pravu ljubav. Ipak, dokaz Laurine ljubavi svakako je kovčežić pun blaga koji daruje Ivici, kao i činjenica da Laura nakon što postaje hajdučica Lara jedino od Ivice traži oprost.

Iako fatalne žene vole iskreno, njihove ljubavi su unaprijed osuđene na propast zbog činjenice da su one nesposobne za miran obiteljski život. Sve redom su egoistične i na prvom mjestu im je njihova sloboda. Fatalne žene predstavljaju simbol slobode koja se razjedinjenoj Hrvatskoj u 19. stoljeću činila kao nedostižni ideal. Šenoina Klara cijeni iznad svega svoju slobodu jer joj ona omogućuje da se zabavlja sa svojim brojnim ljubavnicima. Čak i kada se sprema zavesti Pavla, prije njegova dolaska Klara se zabavlja s njemačkim časnicima. O Klarinu, u najmanju ruku slobodnom ponašanju, svjedoči i Pavao: *Što je njemačkim plaćenicima ručkom, ne može hrvatskom velikašu večerom biti.* (1977 : 120) Tomić je lik fatalne žene kao simbola slobode dodatno razvio i suprotstavljajući se konvencionalnim

načelima uveo ideju braka bez ljubavi, ali slobodna. Razočarana Alfredovom izdajom, Melita shvaća da bi je brak iz ljubavi samo sputavao, a ona iznad svega cijeni svoju slobodu jer joj upravo ona omogućuje bogat društveni život u kojem toliko uživa: *Miran, sretan porodični život, a takav si je predstavljala s Alfredom, nije joj se nimalo sviđao. U takvu životu ona bi iščeznula za šire krugove za svijet, a ona baš hoće da živi u svijetu i za svijet. Ali tome se hoće slobode, a ljubav je ropstvo.* (1994 : 39) Kovačić je pak fatalnu ženu kao simbol slobode podigao na potpuno novu razinu. Njegova Laura suprotstavlja se svim ustaljenim pravilima ponašanja te živi s Ivicom u nevjenčanoj zajednici. Za razliku od Klare i Melite, Laura u potpunosti odbija brak koji smatra zastarjelim oblikom tradicije koji bi ugušio njezinu slobodu. Svoje nekonvencionalne stavove Laura otkriva Ivici nakon što je on zaprosi: - *Ja ću živjeti slobodno, slobodno ću te ljubiti i obožavati! Ali u nikakvim, ni crkvenim, ni svjetovnim okovima, pa ovaj tren umrla naša ljubav! Nikada! Pamti! Nikada!* (1985 : 317) Laura tako predstavlja simbol čežnje za individualnom slobodom.

Ono što fatalnim ženama omogućuje da budu toliko uspješne u svojim naumima jest činjenica da one odlično poznaju slabosti svoje žrtve. Vrlo su pametne i sposobne, čemu u prilog govori i to što prije napada dobro procijene svoje žrtve. Klara kada primi Pavla najprije sa suzama u očima sažalijeva njegovu bolesnu majku, a potom mu pokazuje svoju kćer Ankicu: *Klara sklopi djevojčici ruke nagnuv se nad zlatnu glavicu...Kroz bršljan probijala je večernja rumen titrajući oko Klarine lijepe glave, na licu molećega nevinašca. Nijem i ganut gledao je Pavao taj prizor.* (1977 : 86) Isto tako, Melita shvaća da bogati Rudnić čezne za plemićkom titulom, stoga koristi svoje aristokratsko podrijetlo kako bi ga zavela: *Ona je odmah primijetila svojim pronicavim duhom, da ima posla sa samosvjesnim, dapače ponosnim novčarom, koji tvrdo vjeruje u svemoć novca i prema tomu se vlada. Melita je odlučila da će tomu njegovu ponosu dati ustuka ponosom, koji se ne da naučiti, nego leži u modroj krvi.* (1994 : 60) Laura, također dobro poznaje slabosti svojih žrtvi. Njezin samosvjesni prolazak kroz život usmjerava je na slabe muške pojedince koji ne odolijevaju njezinoj iznimnoj ženskoj snazi i ljepoti da bi potom i sami bili obilježeni "laurizmom". (Sablić-Tomić, 1998 : 11) Laura prvo dobro procjenjuje Ivicu te shvaća da će ga najlakše pridobiti ako se prikaže sličnom njemu. Vješto izbjegava njegova pitanja o povezanosti s Mecenom, priča mu o svom djetinjstvu obilježenom tragedijama i na taj način stječe njegovu naklonost i povjerenje.

Ipak, koliko god su fatalne žene sposobne i pametne i bez obzira na njihova pretvaranja i glumu, njihove žrtve na kraju ipak shvaćaju njihovu pravu narav. Iako su svi

muškarci na početku zaslijepljeni neizmjernom ljepotom fatalnih žena i njihovom kobnom privlačnosti, oni ipak shvaćaju da su fatalne žene utjelovljenje zla koje manipulira njihovim sudbinama te ih nazivaju pravim imenima. Tako Pavao uspoređuje Klaru s Dalilom koja se simbolično nalazi na jednom od sagova u Klarinoj sobi: *Ja Samson nisam, al' vi ste Dalila! Prokleta bila, rajska zmijo!* (1977 : 93) Ovdje je ponovno prisutna i aluzija na zmiju kao simbol zavođenja na prvi grijeh. Također, Pavao još jednom prilikom govori Klari o moralu, a putem ovoga monologa pisac zapravo želi poučiti čitatelja kako se ne treba ponašati i želi mu ukazati koje su prave životne vrijednosti. (Pintarić, 1984 : 312) Isto tako, Alfred već iz Melitinih postupaka prema Ljubici počinje sumnjati u njezinu dobrotu, ali se ipak još uvijek ne može oduprijeti Melitinoj privlačnosti. Tek na kraju djela, Alfred shvaća pravu narav Melitina bića, žali zbog svojih postupaka i počinje cijeniti svoju suprugu Ljubicu. U Kovačićevu djelu opisano je kako Ivica stalno ima pomiješane osjećaje prema Lauri i kao da predosjeća propast. Ipak, on tek na kraju djela u potpunosti shvaća svoje osjećaje te Laurina pretvaranja i glumu. Piše joj dugačko pismo u kojoj je nazivam pravim imenima: . . . *Taj tračak, što jače zatiskuješ oči i siliš se, da ne vidiš ništa, to se on više pretvara u onu skromnu svjetiljku, koja goni laž - kao arkandeo zloduha demona iz nebeskoga svjetla u crne ponore pakla... Njezin glas sad bijaše potresan i užasan: tvoja božica je prosta tatica i zločinka! Metresa i priležnica. . .* (1985 : 339)

S obzirom na to da fatalne žene svima oko sebe donose nesreću i uništavaju sve pred sobom, ne čudi činjenica da i one same završavaju tragično. Njihovi strašni zločini i grijesi progone ih, te su upravo oni uzrok konačne propasti fatalnih žena. Klarinu tragičnu sudbinu proriče joj sam Pavao, kada ju proklinje zbog Dorine smrti. Klari se neprestano u snovima prikazuje Dora, progoni ju, što je na kraju odvodi u ludilo od kojeg i umire. Melita također ne uspijeva izmaknuti svojoj tragičnoj sudbini. Njezin raskalašen način života, razuzdane zabave i mladi ljubavnici konačno je odvede u neizlječivo ludilo: *Neprestana uzbuđenost, ljubovanja, sekt i orgije, besnene noći bijahu uzrokom da je ujedamput počela mahnitati. Nije preostalo ino nego je otpraviti u ludnicu. Psihijatri izjaviše da je njezino stanje neizlječivo.* (1994 : 270) Za razliku od Klare i Melite, Laura najduže uspijeva izmaknuti svojoj tragičnoj sudbini. Ona godinama uspješno predvodi hajdučku družinu, ali na kraju ipak biva izdana od članova vlastite družine. Budući da je tajanstvenost jedno od temeljnih obilježja fatalnih žena, čak je i Laurina smrt obavijena neobjašnjivim događajima: *Sudili su je na smrt... Ustrijeliše je... Tu se dogodilo čudo na stratištu... Pukoše smrtonosne cijevi i pogodiše je hici, ali ona stajaoše*

nepomično poput mramorna kipa... Grudi joj bijahu razgaljene, ali ne poteče iz njezina tijela ni jedna kap krvi... (1985 : 391)

2.2. Karakterološki paralelizam fatalnih žena

Iako fatalne žene koje se pojavljuju u hrvatskom romanu u 19. stoljeću dijele mnoge zajedničke značajke, ipak se u nekima i razlikuju. Tako su neke od njih uspješnije oblikovane, druge malo manje uspješno, ali ipak zadovoljavaju kriterije po kojima se svrstavaju u tip fatalne žene. Šenoina Klara i Tomićeva Melita svakako su predstavnice lika fatalne žene, ali se upravo kroz njih može pratiti evolucija lika čije su osobine dovedene do vrhunca i potpuno izražene tek u liku Laure. Zanimljiva je činjenica da lik fatalne žene, koji je prvenstveno produkt romantizma budući da je u romantizmu dobio svoj konačni oblik, pravi procvat doživljava u Kovačićevu romanu koji se u hrvatskoj književnosti smatra najrealističnijim romanom.

Kada Šenoa prvi put spominje Klaru, naglašava kako je ona udovica. O Klarinu prvom braku ne saznaje se mnogo, osim da nije voljela supruga i da je imala brojne afere. S druge pak strane, iz prvog opisa Melite saznajemo da je ona djevojka kojoj polako istječe vrijeme za udaju. Laura je također na početku romana opisana samo kao djevojka koja je Mecenina šticećenica. Što se tiče podrijetla, o Klari se ne saznaje gotovo ništa. Navodi se samo kako je bila prodana svome mužu zbog njegova novca: *Prodaše me bogatom glupaku, a taj me zapregnu pod jaram kućnog zakona.* (1977 : 88) Dakle, Klarino je podrijetlo u potpunosti obavijeno velom tajne. Za razliku od Klare, Melitino je podrijetlo detaljno opisano, a čak se u umetnutim epizodama opisuje i podrijetlo njezine majke i oca. Melita je pripadnica stare plemićke obitelji, a kao takva uživa u luksuznom i udobnu životu. Uzgaja rasne konje, obilazi europska lječilišta i uživa u raskošnim zabavama: *Grof joj je morao držati skupocjena jašca jer je bila strastvena jahačica, morao je voditi na velikaške plesove i zabave u Beču, Gracu i Budimpešti, na operne predstave u Zagrebu, kada bi gostovao pjevač svjetskoga glasa, na soareje i kućne zabave tako zvanoga "boljega" društva u Zagrebu.* (1994 : 16) Melita je i simbol plemstva koje neminovno srlja u propast jer se odbija prilagoditi novim društvenim i političkim prilikama. Također, Melitino je podrijetlo bitna stavka u njezinu zavođenju Rudnića koji iako ima mnogo novca, žudi za plemićkom titulom i ulaskom u visoko društvo. U Kovačićevu romanu, tajna Laurina podrijetla razlog je umetanja mnogih epizoda u sam roman. Za razliku od Šenoa i Tomića, Kovačić vrlo detaljno opisuje Laurino djetinjstvo koje

je obilježeno samim tragedijama. Nakon majčine smrti i očeva financijskog sloma, Laura je prisiljena živjeti s Ferkonjom i njegovim roditeljima koji je psihički i fizički zlostavljaju: *Moji dobrotvori, novi roditelji, a osobito Ferkonjin otac što više rastoh, tim je bio suroviji sa mnom. On bi me znao i tući bez svakog razloga . . . Samo san bijaše moj pravi život . . . Čim bi svanuo dan i čim bih se probudila strese me groza, jer dan, jer život bijahu za mene prava strahota.* (1985 : 158) Nakon propadanja u ponor, brigu o Lauri preuzima baba Huda uz koju Laura uči pripravljati ljekovite napitke, iako ne previše uspješno. Prijelomni trenutak u oblikovanju Laurina identiteta ipak se događa kada ona saznaje pravu istinu o svome podrijetlu. Ona je plod Mecenine avanture s vilom Doricom koja je nesretnoj Dorici uništila život i otjerala je u ludilo. Laura shvaća da je prilježnica i ubojica vlastitog oca. Budući da ne može prihvatiti ovu strašnu istinu, uvjerava samu sebe da je sve samo san i bježi na selo k Ivici.

Fatalne žene koje se pojavljuju u Šenoinim, Tomićevim i Kovačićevim romanima različito su psihološki i sociološki motivirane. Budući da se o Klarinu podrijetlu ne saznaje gotovo ništa, naslijeđe u njezinu slučaju ne igra bitnu ulogu. Ono ne određuje njezine postupke pa se tako zapravo ne saznaje kako je Klara postala takva kakva jest. Moguće je jedino zaključiti da je prisilna udaja i život s puno starijim čovjekom morao ostaviti ružan trag u životu ove velike zavodnice. S druge strane, Melitini su postupci u velikoj mjeri uvjetovani upravo njezinim naslijeđem. Melitin otac, grof Orfej, nemilo troši novac svoje supruge, uživa u putovanjima i konjičkim utrkama, te mijenja brojne ljubavnice. Melita, kao i njezin brat, u potpunosti je na oca pa tako sigurno kroči već utabanom stazom propasti. Šicel navodi kako je Melita sociološki i psihološki motivirana, a donesena kao specifičan tip vamp-žene koja nezaustavljivo putuje u ludilo ne mogući obuzdati svoje nagone i upropašćujući sve oko sebe. (1970 : 21) Melita je također jedan od najživopisnijih i psihološki najuspjelijih likova u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća. Detaljno su opisana Melitina unutrašnja previranja, oblikovanje spletki u njezinoj svijesti, kao i njezin odnos prema djetetu. Iako je naslijeđe odigralo važnu ulogu i u oblikovanju Melitina karaktera, ono je ipak najjače utjecalo na Laurinu osobnost. Tijek Laurina života u potpunosti je određen njezinim naslijeđem. Već je Laurina baka, Mecenina majka i providnikova žena, opisana kao fatalna žena: *Nadaleko ne bijaše mlada muškarca, budi oženjena, budi neoženjena, koga ne bi ona zarobila i okovala raskošnim okovima svoje strasti i požude...Ona je tako lukavo i umjetno takove prilike udešavala, da nije baš nikakve crne mrlje na sjajnom obzorju novoga braka zamijetio njezin zašarani trhonoša - providnik... A robovi ljubavnih mreža podavahu se nekim nesvjesnim i*

slatkim strahom i nekim tajnim drhtanjem njezinim silnim zmajevitim zagrljajima...(1985 : 91) Mecena nastavlja majčinu tradiciju, živi razuzdanim životom, te uništava živote mnogih mladih djevojaka među kojima je i Dorica. S obzirom da je Laura izravan potomak loze velikih grešnika i s obzirom na njezin odgoj u Ferkonjinoj kući, nije ni moguće očekivati da će ona izbjeći svoj sudbini. Kao što je Meliti urođen aristokratski ponos, tako je Lauri urođena zloća i sposobnost uništavanja.

Još jedna značajka po kojoj se Klara, Melita i Laura razlikuju jest dijete. Klara je po ovoj značajci najbliža patrijarhalnoj viziji žene budući da ona stvarno voli svoju kćer Ankicu, iako je ona plod neželjena braka. Klara koristi djevojčicu kako bi zavela Pavla, ali to ne mijenja činjenicu da joj je stalo do djeteta: - *Da, pravo rekoste - osovi se živo Klara - moje dijete mi je sva sreća, sva radost, zlatni lanac, koji me jošte sa ovim svijetom veže. Ljubim ga svim žarom srca svoga.* (1977 : 87) Isto tako, kada Čokolin govori Klari da će Samobor pasti, ona mu odgovara da joj smrt nije mrska, ali nakon što je on podsjeća na kćer, ona mijenja svoju odluku i predaje se Ungnadu. Za razliku od Klare, Melita osjeća odvratnost kada saznaje da će dobiti dijete s čovjekom kojeg ne voli. Na prvom mjestu joj je njezina ljepota, a budući da joj trudnoća izobličuje tijelo, ona postaje nemoguća i tjera Branimira od sebe. Nakon sinova rođenja, ne želi ga ni pogledati jer je njegov plač podsjeća na Branimira, a njezino mišljenje ne može promijeniti čak ni Ella. Pod izlikom da je iscrpljena od poroda i da joj treba odmor, Melita ostavlja dijete Branimiru, dok se ona zabavlja po raznim lječilištima. Iako je nije briga za dijete, Melitu ipak ljuti što joj dijete uzvraća istom mjerom, ali samo zato što je navikla da je svi obožavaju i da je ona uvijek u središtu pozornosti: *Mali bijaše naslonio glavu na bonino rame, pa je ispod oka, kao da se boji ili kao da mu ne ide od srca, pogledavao na svoju majku. Dijete kao da je znalo da ga mati ne ljubi, držalo se odvratno naprama njoj . . . Melita je to vidjela, ali si nije radi toga glave trla, samo ju je ljutilo da joj taj mali stvor vraća milo za drago kao da joj prkositi hoće.* (1994 : 259) Laura pak kao posve demonizirani, dijabolični lik fatalne žene predstavlja najveću opoziciju patrijarhalnoj slici žene. Ona je prikazana kao posve nesposobna za potomstvo budući da u njoj nema ni trunke dobra, pa je pisac čak ne može niti zamisliti u ulozi majke.

Novac i moć oduvijek su bila sredstva za kojima ljudi žude, a fatalne žene nisu iznimka. Šenoina Klara udaje se za Ungnada samo kako bi postala banica. Novostečeni status pribavlja joj veliku moć pomoću koje ona provodi svoju osvetu nad Dorom, ali i ostalim Zagrepčanima. Ipak, za razliku od Melite i Laure, Klara nije opsjednuta novcem jer ga kao gospodarica pola Samobora, već ima dovoljno. S druge pak strane, novac je jedan od glavnih

pokretača radnje u Tomićevu romanu. Melita na početku romana navodi kako je novac glavni uzrok njezine nesreće jer upravo zbog nedostatka novca, Alfred odbacuje Melitu i izabire bogatu Ljubicu. Melita kao pripadnica plemićke obitelji koja je na rubu propasti žudi za novcem koji bi joj omogućio otmjen život. Za razliku od Klare, Melita već ima status uz koji dolazi i određeni stupanj moći koji joj omogućuje da se kreće u visokim krugovima društva. Melita se udaje za bogatoga Rudnića kako bi spasila svoju obitelj od propasti, ali najviše sebe samu: *Ljubila je sebe i oprezno računala s prilikama koje bi mogle odlučiti o njezinoj budućnosti...Što da bude s njom ako se proda Delidvor? . . . U takvim okolnostima bilo bi doista bezumno propustiti lijepu zgodu kakva se je sama sobom nadala s Rudničem. Uz njegovo bogatstvo mogla bi imati sve o čem je dosele tek snivati mogla, i voditi život kao što ga nisu kadri voditi ni najugledniji domaći boljari.* (1994 : 81) Kovačićeva je Laura, poput Melite, opsjednuta novcem jer je on oduvijek bio uzrok njezine nesreće. Zbog očeva financijskog sloma njezino je djetinjstvo obilježeno brojnim traumama. Laura ubija Mecenu kako bi mogla uzeti njegov novac. Novac joj pribavlja i toliko željenu moć da bude gospodaricom vlastite sudbine, ali i sudbine ljudi oko nje. Ipak, za razliku od Klare i Melite, Laura nema nikakvu titulu, iako u njezinu slučaju status i nije toliko važan. Nezasitna želja za novcem u njezinu je liku dovedena do vrhunca, pa tako ona ubija svoje ljubavnike Mihu i Ferkonju kako bi se domogla novca.

Fatalne žene karakterizira i njihova neprestana želja za lutanjem i izopćenost iz društva. Sve one putuju od mjesta do mjesta i nose sa sobom nemir, mržnju i osvetu. (Nemec, 1989 : 179) Šenoa svoju Klaru nije u potpunosti oblikovao na ovaj način. Činjenica je da ona sa sobom nosi mržnju i osvetu kada dolazi u Zagreb, ali u njezinu liku svakako nije izražena ta neprestana želja za lutanjem. Isto tako, Klara nije izopćena iz društva, nego baš suprotno; njezin status banice smješta je u najviši vrh hrvatskoga društva 19. stoljeća. U Tomićevu oblikovanju Melite, vidljiv je napredak u razvijanju lika fatalne žene. Melita je lualica koja nigdje ne pronalazi mir. Ona neprestano obilazi najskuplja europska lječilišta u potrazi za novim ljubavnicima i zabavom. Ipak, kao i Šenoina Klara, niti Melita ni u jednom trenutku nije izopćena iz društva, nego je uvijek u središtu pozornosti. Njezina prilagodljiva narav i neobjašnjiva privlačnost omogućuje joj da bude u središtu događanja čak i na svojim brojnim putovanjima: *Upoznala se veoma brzo s najuglednijim porodicama, koje su u isto vrijeme s njom uz more boravile. Ove su je pozivale k sebi na soareje, a Melita im je istom mjerom uzvraćala. Živjela je elegantno i s velikim komforom prema svomu rodu. Za kratko vrijeme bijaše "hrvatska grofica" jedna od najviđenijih, najviše paženih ličnosti na rivijeri.* (1994 :

208) Kovačić je za razliku od svojih prethodnika cijeli Laurin lik ispunio nestalnošću i željom za lutanjem. Nakon što sazna strašnu istinu o svome podrijetlu, Laura bježi k Ivici na selo. Budući da ovdje ne pronalazi mir, putuje s Mihom po svijetu. Kruna njezina lutanja svakako je osnivanje hajdučke družine s kojom harači po svijetu. Laurini strašni zločini uzrokuju njezinu izopćenost iz društva koje je zgroženo njezinim postupcima. Važno je istaknuti i kako je bitna odrednica koja razlikuje Lauru od njezinih prethodnica, njezino uživanje u sadističkom mučenju žena. Mržnja i osveta koju lik fatalne žene nosi sa sobom, kao i neprestana želja za uništenjem, u Laurinu je liku majstorski ocrtana: *Ime razbojničkog ženskog harambaše Lare pronosilo se još više po raznim krajevima, a o okrutnosti i golemim zločinima te žene stvorile se čitave bajke. Groza i užas zaokupi i bogate i siromašne, jer je taj ženski stvor u svojim razbojstvima mučio i nakazivao žene, ubijajući i umarajući ih na najstrašnji način. Tako pripovijedaju, da su onu žensku žrtvu našli iskopanih očiju i otkinutih uda; onu opet odrubljene glave, ali tako, da joj bijaše vrat pilom prepiljen.* (1985 : 386) Jedan od najstrašnijih Laurinih zločina svakako je njezino krvničko ubojstvo naivne Anice, kojoj je Laura odrubila grudi kako bi joj oduzela jedno od temeljnih obilježja ženstvenosti.

Važno je spomenuti i kako pripovjedač u pravilu ne propušta priliku da već u prvom susretu glavnog junaka s fatalnom ženom ne podcrta relaciju žrtva-krvnik. Na taj način susret dobiva karakter usuda, čime se anticipiraju budući događaji. (Nemec, 1989 : 176) Pripovjedač tako odmah na početku ukazuje na propast i uništenje koje lik fatalne žene donosi sa sobom. Ipak u Šenoinu romanu, ovakvo anticipiranje budućih događaja izostaje. Tek se nakon Pavlova dolaska Klari kako bi izmirio očeve račune saznaje da je on već prije bolesti ležao u Samoboru. Čitatelj ovdje nema priliku vidjeti Klarin prvi susret s Pavlom, pa tako izostaje i podcrtavanje relacije žrtva-krvnik. Isti slučaj ponavlja se i u Tomićevu romanu. Melita upoznaje Rudnića u lovu, ali čitatelju nije prikazano njihovo konkretno upoznavanje. Tek se kroz Melitin razgovor s grofom Slavomirom saznaje da je grof već predstavio Rudnića Meliti, ali ona nije zapamtila njegovo ime. Ipak, u Tomićevu romanu anticipiranje budućih događaja preuzima Branimirov otac koji na kraju prvog dijela romana predosjeća propast i nesreću i time zapravo najavljuje radnju drugog dijela: *Crna slutnja obavila mu dušu, a neki nutarnji glas govorio mu da će taj brak biti izvorom nesreće njegovu sinu.* (1994 : 128) Konačno, prvi susret glavnog junaka s fatalnom ženom prikazan je u romanu Ante Kovačića. Ivica prvi put razgovara s Laurom u vrtu i već tada, iako je očaran njezinom neizmjernom ljepotom, izjeda ga neki nemir i sumnja: *Ja oćutjeh, da postajem neko drugo, novo biće. Duša mi se zaniijela daleko, daleko preko brda i dolina tamo u naše seljačke bregove i lugove... I snatreći tako*

opet je pogledah. Ona bijaše udubljena u misli, a lišce vidjelo joj se tako nevino, tako svježe i nježno... I u taj tren zavrti mi neki otajni crv u srcu i ja se naglo prenem iz svoga slatkog snatrenja, trgnem rukama i izvinem se iz njezinih. (1985 : 137) Iako Ivica osjeća predstojeću opasnost, preplavljen je s toliko različitih osjećaja da ne može u potpunosti shvatiti sumnju koja se javlja.

2.3. Funkcije fatalnih žena u hrvatskom romanu 19. stoljeća

Jedan od razloga zašto je motiv fatalne žene tako popularan u hrvatskom romanu 19. stoljeća jesu njezine brojne funkcije. Bez obzira na njezinu klišeiziranost, fatalna je žena izrazito polivalentan i polifunkcionalan motiv. (Nemec, 1989 : 180) Piscima je zanimljiva prije svega zbog činjenice da upravo ona dinamizira radnju i preuzima glavnu ulogu u tvorbi zapleta. Gotova svaka scena s fatalnom ženom puna je antitetičke napetosti i dramatičnosti, dakle upravo onih čimbenika koji nedostaju kada se na sceni pojavljuju predstavnici dobra. Svojim ambivalencijama fatalna žena stvara zapravo situacijsku napetost: osjećaj da se nešto mora dogoditi. (Nemec, 1989 : 177) O kobnoj privlačnosti ovoga lika svjedoči i odnos samoga pripovjedača prema fatalnoj ženi. Svojim opisima pripovjedač izrazito negativno karakterizira fatalne žene predstavljajući ih kao utjelovljenje pakla na zemlji. Ipak, vidljivo je kako pripovjedač prije svega uživa u oblikovanju ovakvog lika koji ga istodobno i privlači i odbija. Čak i kada pripovjedač naglašava ono uništavajuće i dijabolično u fatalnoj ženi, vidljiva je njegova fascinacija likom. (Nemec, 1989 : 177) Šenoa, Tomić i Kovačić prije svega žele svojim čitateljima ponuditi nešto uzbudljivo što im neće dati priliku da ispuste knjige iz svojih ruku. Motiv fatalne žene upravo zbog izrazite dinamičnosti koju pridaje radnji posve odgovara njihovim zahtjevima.

Jedna od temeljnih funkcija fatalne žene jest njezino sprječavanje, odnosno ometanje dvoje mladih i pozitivnih likova na putu prema sreći. Fatalna je žena suparnica dobroj i naivnoj djevojci/ženi jer se zaljubljuje u njezina mladića/muža. Naumi fatalne žene gotovo su uvijek uspješni jer ona u pravilu uništava vezu i pridobiva muškarca za sebe. (Nemec, 1989 : 180) Ovakva funkcija fatalne žene potvrđena je u svim trima romanima. Iako ne uspijeva zavesti Pavla, Klara ipak onemogućava njegovu sreću s Dorom, otrovavši Doru. Specifično je i to da fatalne žene svojim žrtvama nagoviještaju nesreću. Tako Klara upozorava Pavla da neće dopustiti da bude sretan s Dorom: - *Ha, ha, ha! - nasmije se Klara - Tako mi raja i pakla, nećeš ju uzeti!* (1977 : 190) Isto tako, Melita pokušava uništiti Alfredov brak s Ljubicom pa tako smišlja spletke kako bi ga mogla oteti Ljubici: *Ali ja ću joj ga ugrabiti. Ako*

je ostala ista koja je bila, onda mi je lak posao s njom; ona kraj otvorenih očiju ništa ne vidi; no ako je progledala i bdije nad njim, tada će ići teže - ali svejedno: ja ću je ipak nadmudriti i izigrati...(1994: 198) Iako Melita uspijeva zavesti Alfreda, on na kraju ipak shvaća svoju pogrešku i vraća se svojoj supruzi. Alfred i Ljubica tako čine jedini par čija ljubav opstaje unatoč naporima fatalne žene. Laura također uspijeva u svojem naumu da razdvoji Ivicu i Anicu. Ona, poput Klare, najavljuje Ivici propast i tragediju koja slijedi: - *Ali pamti! Nikada ni jedna druga neće biti tvoja, ni ti njezin! Pamti to!* (1985 : 385) Na "krvavom piru" Laura realizira svoje prijetnje i zauvijek uništava Ivičinu sreću.

Fatalna žena u hrvatskom romanu 19. stoljeća pojavljuje se i u funkciji glavnog lika. Ona tako postaje "motor naracije", njezina volja uvjetuje zaplete, te ona dominira dijelom. (Nemec, 1989 : 180) Kako je već spomenuto, upravo ta njezina funkcija čini je izrazito plodnim motivom u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća. Šenoa iznevjerava ovu funkciju fatalne žene, ponajviše zbog toga što njegov roman osim ljubavnoga, sadrži i povijesni sloj. Klara se u djelu pojavljuje nekoliko puta, ali ona nije protagonist *Zlatarova zlata*. Iako je ona uzrok Dorine smrti, njezin lik ne uvjetuje zaplete u tolikoj mjeri kao što to čine Grga Čokolin i Jerko. Oni su ti koji se uvijek nalaze na pravome mjestu u pravo vrijeme i tako pomažu svojim gospodarima i uvjetuju brojne promjene u djelu. U liku Klare vidljiva je jedino njezina dominacija nad suprugom Ungnadom kojeg uvjerava da kazni Zagrepčane. Što se pak tiče Melite, ona u potpunosti ispunjava svoju funkciju protagonistice. Svi važniji događaji u romanu vrte se oko nje i ona je prisutna u gotovo svakoj sceni. Njezini postupci pokretač su radnje u cijelome romanu pa tako ona spašava svoju obitelj od propasti, uništava brak generala Zelenkaja, zavodi Alfreda, i određuje Branimirov život. Također, potpuno je vidljiva Melitina dominacija nad sudbinama, ponajprije muških likova. Nakon vjenčanja, Branimir se mora pokoriti volji svoje supruge u cijelosti: *Branimiru bijaše ta stvar vrlo neugodna, ali kada je vidio kako je strog izraz poprimilo lice njegove žene, znao je da se njezina volja ispuniti mora.* (1994 : 140) Laura se također vlastitom fatalnošću nameće iz pozicije sporednog lika u glavni i tako dominira romanom. Njezina pojavnost ubrzava i sam tijekom pripovijedanja pa se ona nesumnjivo javlja kao "motor naracije". (Sablić-Tomić, 1998 : 12) Ona potpuno dominira sudbinom svih likova u djelu: zbog nje se Ivica vraća na selo, ona ga ponovno dovodi u grad, zbog nje Miha ostavlja rodni kraj. Ona uzrokuje gotovo sve ljubavne zaplete u djelu pa se tako oko nje formiraju ljubavni trokuti: Ivica - Laura - Anica, Ivica - Laura - Mecena, Miha - Laura - Justa, Miha - Laura - Ferkonja. Također, ona uništava Kanonikovu i Zgubidanovu obitelj i konačno uzrokuje i slom samoga Ivice.

Još jedna bitna funkcija fatalne žene jest činjenica da se ona pojavljuje u "zglobovima" pripovjednog teksta, odnosno na mjestima gdje se događaju ključne promjene za nastavak radnje. (Nemec, 1989 : 180) Ona svojim postupcima zapravo uvjetuje te bitne promjene u radnji. Klara u *Zlatarovu zlatu* ne ispunjava ovu funkciju u cijelosti. Svakako je ključna njezina udaja za Ungnada, kao i njezino trovanje Dore budući da na taj način onemogućava Pavlovu sreću. Ipak, likovi koji se doista pojavljuju u "zglobovima" teksta i uvjetuju ključne promjene su Grga Čokolin i Jerko. S druge strane, Melita svojim postupcima i spletkama u potpunosti uvjetuje promjene u romanu. Kad god je ona prisutna na sceni, javlja se dramatičnost i slijedi nekakav značajni obrat. Melita nije uključena jedino u epizode koje govore o majčinoj i očevoj mladosti, kao ni u epizode o podrijetlu Ljubice. Njezina pojavnost izostavljena je i u epizodama koje govore o Elzi. Ipak, u tim se epizodama ne opisuju događaji koji su od presudne važnosti za glavnu radnju. Kada je riječ o Lauri, neupitna je činjenica da se ona pojavljuje u "zglobovima" teksta, obično donoseći nesreću gdje god se pojavi. Njezino pojavljivanje na selu uzrokuje procvat Ivičine obitelji u financijskom smislu, a njezino upadanje na Ivičino vjenčanje donosi neočekivani rasplet događaja.

Posljednja funkcija u kojoj se fatalna žena pojavljuje jest *deus ex machina*. Ona često iznenadnim i neobjašnjivim postupcima razrješava zamršene čvorove radnje. Pri tome su njezini postupci uglavnom nemotivirani i iracionalni. (Nemec, 1989 : 180) Šenoina Klara ne uklapa se u potpunosti u ovu funkciju. Kada Klara odlučuje zvesti Pavla čini to jer joj se svidio dok je bolestan ležao u Samoboru. Isto tako, Klara se odlučuje udati za Ungnada kako bi stekla moć koja će joj omogućiti da provede svoju osvetu. Jedino je Klarina naredba da otruje Doru pomalo iznenađujuća. Ona razmišlja kako bi mogla rastaviti Pavla i Doru, ali Čokolin je taj koji ju savjetuje kako da to učini. Melita se također ne pojavljuje u funkciji *deus ex machina*. Naprotiv, ona je jedan od najživopisnijih i psihološki najuspjelijih likova hrvatske književnosti 19. stoljeća. S tim u skladu, gotovo svi njezini postupci su psihološki motivirani. Jedino je iznenađujuća činjenica da Melita odmah nakon poroda počinje ponovno razmišljati o Alfredu, iako je na neko vrijeme potpuno zaboravila na njega. Za razliku od Klare i Melite, većina Laurinih postupaka je iracionalna pa njoj ova funkcija savršeno odgovara. Nakon što su Laura i Ivica otkriveni, Laura se dirljivo oprašta s njim i na rastanku mu daje svoj kovčežić. Ipak, nakon njegova odlaska, ona se ponaša kao da se ništa nije dogodilo: *A Laura? Pjeva tanko i glasovito, ko' da ne bijaše ništa u domu; ko' da je mjesto Ivice odletjela iz kuće kakva mušica!* (1985 : 270) Isto tako, nakon što saznaje istinu o svome ocu, Laura je potpuno slomljena, a onda se neočekivano pojavljuje kod Ivice na selu i ponaša

se kao da se ništa nije dogodilo. I Laurini postupci prema Ivici u velikoj su mjeri nemotivirani: *Kakav li se iznenada opet dogodio prevrat u biću glumice Laure, te se odlučila na to, da đak Ivica što prije oputuje u daleki grad u škole i da nastavi svoje nauke.* (1985 : 317) Laura je dakle pravo utjelovljenje romantičarskog lika fatalne žene budući da njezinom liku odgovara najviše funkcija karakterističnih za fatalnu ženu.

3. Zaključak

Nakon analize Šenoinih, Tomićevih i Kovačićevih romana, vidljivo je kako liku fatalne žene pripada doista posebno mjesto u hrvatskom romanu 19. stoljeća. Ovaj nadasve zanimljiv lik koji potječe još iz usmene književnosti gdje se javlja u bajkama, legendama i mitovima u obliku fatalnih zavodnica koje hrabre junake stavljaju na brojne kušnje, ustalio se i u hrvatskoj književnosti. Lik fatalne žene oblikovan je najprije u europskoj romantičarskoj književnosti gdje se svrstava među dijabolične likove koji u sebi nose oznake dijaboličnoga i uništavaju sve pred sobom. Njihovi zločini izazivaju strah i jezu, a najčešće uključuju ubojstva najbližih članova obitelji i incest. Pod utjecajem kršćanstva, motiv fatalne žene dobiva obilježja sotonističkoga i dijaboličnoga. S obzirom na romantičarska obilježja koja uključuju tematiziranje jakih strasti, nesretnih sudbina, bajkovitih i fantastičnih zbivanja s naglaskom na demonskom i okultnom, ne treba čuditi ni činjenica da lik fatalne žene upravo u romantizmu dobiva svoj konačni oblik. U njega su upisane i sve misli i predodžbe koje su u društvu zabranjene i tabuizirane, pa tako lik fatalne žene često dobiva oznake iracionalnog i nadnaravnog. Značajno je također i da fatalna žena predstavlja simbol čežnje za slobodom, kako individualnom, tako i kolektivnom. U razdoblju koje je obilježeno buđenjem nacionalne svijesti i čežnjom za oblikovanjem modernih nacionalnih država, takvom simbolu slobode pripada istaknuto mjesto u književnosti.

O privlačnosti motiva fatalne žene, svjedoči i činjenica da se ona pojavljuje u djelima najistaknutijih pisaca hrvatske književnosti 19. stoljeća. U Šenoinim, Tomićevim i Kovačićevim romanima, motiv fatalne žene obrađen je na različite načine, te se u njihovim djelima zapravo može pratiti evolucija lika fatalne žene. Također, iako Tomić i Kovačić stvaraju u razdoblju realizma koje teži vjerodostojnom prikazivanju zbilje, pokretačku snagu njihovih romana čini izrazito romantičarski lik. Ipak, s obzirom na to da sva tri autora stavljaju čitatelja na prvo mjesto i žele privući njegovu pozornost, oni žele čitatelju ponuditi nešto drugačije, a fatalna žena sa svojom kobnom privlačnosti savršeno odgovara njihovim zahtjevima. Ona svojom neodoljivom privlačnošću tjera čitatelja da je u isto vrijeme osuđuje, ali i suosjeća s njom. Neobično je lijepa, a upravo joj njezina ljepota, kao i sposobnost zavodjenja, otvara sva vrata. Ipak, u njoj su utjelovljeni i animalni dijelovi ljudskog pa se ona brojnim asocijacijama povezuje uz zmiju kao simbol sotone i zavodjenja na prvi grijeh.

Ono po čemu se fatalna žena ističe je njezina čarobna ljepota kojom privlači sve oko sebe. Isto tako, fatalne žene pune su kobne privlačnosti u kojoj je sadržana opasnost, odnosno

prijetnja. Iako su i Šenoa i Tomić svoje fatalne žene oblikovali na ovaj način, element prijetećega najviše dolazi do izražaja u liku Kovačićeve Laure. Jelčić navodi kako je Laura lik u koji je Kovačić kao u neki nerazrješiv čvor svezao čarobni svijet starih predaja o prastarim vremenima, svijet mistične realnosti neke davne prošlosti i okrutne realnosti recentne zbilje. (? : 64) Lik fatalne žene prije svega oponira patrijarhalnoj slici žene koja bi trebala biti dobra i poslušna te voditi brigu o svome suprugu i djeci. Na taj način pisci žele čitatelju ponuditi nekakvu novinu u odnosu na likove dobrih i plemenitih djevojaka. Tako su u motiv fatalne žene upisane muške erotske fantazije pa je ona redovito velika bludnica i grešnica. Razvratno je i nemoralno ponašanje dovedeno do vrhunca u okviru Laurina incestuoznog ponašanja s vlastitim ocem. Budući da je svako razdoblje u lik fatalne žene upisivalo svoje traume, strahove i tabue, njezina obilježja često uključuju elemente iracionalnog i fantastičnog. Fatalne žene javljaju se kao nositeljice nesreće i smrti, a odlikuje ih snažna želja za uništenjem i sadističkim mučenjem. Ovakva njihova obilježja u skladu su s crno-bijelom karakterizacijom koja čini jedno od temeljnih obilježja romantizma. Klara se tako javlja kao ubojica, Melita kao brakolomka, a želju za uništenjem i mučenjem, vrhunski je oslikao tko drugi nego Ante Kovačić. Budući da je i sam bio vulkanskog temperamenta, lik Laure oblikovao je majstorski i tako fatalnu ženu podigao na jednu potpuno novu razinu. Slikovito su opisana Laurina okrutna mučenja, a ona se javlja ne samo kao ubojica, nego i kao brakolomka i kradljivica.

Fatalne žene odlikuje i neizmjerena hrabrost i ponos pomoću kojih postižu svoje ciljeve. Isto tako, iako su fatalne žene prije svega velike zavodnice pa tako mijenjaju brojne ljubavnike, svaka od njih ima jednu iskrenu ljubav. Upravo te ljubavi čine tragične crte njihova karaktera i odvođe ih u propast. Fatalne žene ljubav shvaćaju kao igru pa tako pletu mrežu oko svoga plijena u koju na kraju i same bivaju uhvaćene. Iako sve one jednom vole iskreno, njihove su ljubavi unaprijed osuđene na propast zbog činjenice da su one nesposobne za miran obiteljski život. Sve redom su egoistične i na prvom mjestu im je njihova sloboda. Fatalna žena kao simbol čežnje za slobodom posebno je plodan motiv u hrvatskoj književnosti, budući da se razjedinjenoj Hrvatskoj u 19. stoljeću sloboda čini kao nedostižni ideal. Preko fatalne žene kao simbola slobode, Tomić predstavlja ideju o braku bez ljubavi, ali slobodnom, dok Kovačić ruši sve konvencije svojom idejom nevjenčane zajednice.

Fatalne su žene izrazito pametne i sposobne. Tajna njihova uspješna zavođenja krije se u činjenici da one dobro poznaju slabosti svoje žrtve. Ipak, sve njihove žrtve na kraju shvaćaju da su fatalne žene obične manipulatorice koje uživaju u gospodarenju nad tuđim

sudbinama. Nazivaju ih pravim imenima ističuće dijabolične i demonizirane crte njihova karaktera. Budući da fatalne žene uvijek sa sobom donose uništenje i propast, logično je da i one same završavaju tragično. Njihovi sebični postupci od samoga početka ih stavljaju na put propasti s kojeg nema povratka, a čak je i njihova smrt obavijena velom tajne.

Iako fatalne žene dijele mnoge zajedničke osobine, ipak su neke od njih uspješnije oblikovane pa se tako može pratiti evolucija lika preko Šenoine Klare i Tomičeve Melite, do potpunog procvata osobina fatalne žene utjelovljenih u liku Laure. Za razliku od Klare čije je podrijetlo u potpunosti obavijeno velom tajne, Melitino i Laurino podrijetlo detaljni su opisani te su stoga u same romane umetnute brojne epizode. Također, za razliku od Klare, Melitina i Laurina sudbina velikim je dijelom određena naslijeđem. Evolucija fatalne žene može se promatrati i preko odnosa pisaca prema djeci. Šenoina je Klara najbliža patrijarhalnoj slici žene budući da ona stvarno voli svoju kćer. Preko Melitina lika vidljivo je postupno udaljavanje od patrijarhalne vizije žene, pa se ona tako ne može niti prisiliti da pogleda sina i osjeća prema njemu odvratnost. Laurin je pak lik ispunjen tolikom zloćom i sposobnošću za uništenjem, da je pisac čak ne može niti zamisliti u ulozi majke.

Budući da je novac oduvijek bio pokretač svega, on je i fatalnim ženama izuzetno važan. Većina Melitinih i Laurinih postupaka motivirana je upravo nezasitnom žeđu za novcem pomoću kojeg stječu toliko željenu slobodu. S obzirom na to da su fatalne žene nesposobne za obiteljski život, karakterizira ih izrazita želja za lutanjem koja je usko povezana s njihovom izolacijom. Želja za lutanjem najbolje je predstavljena u liku Laura koja na svojim putovanjima uništava sve pred sobom. Jedan od najvažnijih značajki po kojoj se Lauri razlikuje od svojih prethodnica jest njezino sadističko uživanje u mučenju žena. Upravo su kroz ta mučenja iracionalna i demonizirana svojstva fatalne žene dosegla svoj vrhunac u hrvatskom romanu 19. stoljeća i utjelovila fatalnu ženu kao pravo oličenje zla. Zanimljiva je i činjenica da se već na početku romana anticipiraju budući događaji, ali su likovi nesposobni shvatiti značenje takvih osjećaja.

Motiv fatalne žene popularan je i zanimljiv hrvatskim piscima upravo zbog svoje polivalentnosti i polifunkcionalnosti. Fatalna žena dinamizira radnju i tijekom pripovijedanja te sudjeluje u tvorbi gotovo svih važnijih zapleta, ali i raspleta. Ona je zapravo "motor naracije" koji određuje u kojem će smjeru radnja ići. Također, kad god je fatalna žena prisutna na sceni, radnju odlikuje izrazita dramatičnost koja sugerira da će se dogoditi neke bitne promjene u tijeku radnje. Ona svojim ometanjem pozitivnih likova na putu prema sreći zapravo stvara

zaplet koji održava čitavu radnju živom i zanimljivom. Njezina dominacija nad sudbinama ostalih likova neosporna je čak i kada se ona ne pojavljuje kao protagonist radnje. Fatalna žena ponekad se javlja i kao *deus ex machina* te tada svojim iracionalnim i nemotiviranim postupcima, karakterističnima za romantizam, razrješava zamršene čvorove radnje.

Fatalna žena je prije svega izrazito kontroverzan lik u hrvatskom romanu 19. stoljeća koji ruši sve društvene norme i ustaljena pravila ponašanja. U nju je projicirana tamna strana čovjekove prirode, kao i njegovi najveći strahovi i fantazije. Svojim ambivalentnim obilježjima ona privlači pozornost, ne samo čitatelja, nego i pisaca koji ulažu sve svoje napore i literarne sposobnosti kako bi ovaj lik ocrtali što živopisnije. Fatalna žena održava romane u kojima se pojavljuje živima i pridonosi dinamiziranju radnje na jedan posve novi način. Kao simbol slobode, ona je predstavnicica ne samo individualne, nego i kolektivne čežnje za slobodom, za kojom razjedinjena Hrvatska toliko žudi. Ona također pokazuje i koliko ljudska priroda može biti destruktivna, te izrasta u pravi simbol usuda. Fatalna žena svakako je najživlji i najuvjerljiviji lik u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća, te je kao takva pridonijela i oblikovanju prve prave čitateljske publike i postala jedan od zaštitnih simbola hrvatskog romana 19. stoljeća.

Popis literature i izvora

Literatura:

1. Bobinac, Marijan, *Uvod u romantizam*, Leykam international, Zagreb, 2012.
2. Čedomil, Jakša, *U registraturi*, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knjiga 62, Zagreb, 1976.
3. Flaker, Aleksandar, *Osebujnost hrvatskog književnopovijesnog procesa XIX stoljeća (U svjetlu Kovačićeva romana U registraturi)* u: *Hrvatska književnost prema europskim književnostima*, urednici: A. Flaker i K. Pranjić, Liber, Zagreb, 1970.
4. Frangeš, Ivo, *August Šenoa - kodifikator moderne hrvatske proze sedamdesetih godina XIX. stoljeća (Prijan Lovro kao paradigma)* u: *Croatica*, svezak 45-46, Zagreb, 1997.5.
5. Ibler, Janko, *Prvi hrvatski roman* u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knjiga 62, Zora, Zagreb, 1976.
6. Jelčić, Dubravko, *Stvarnosti i sudbina Ivica Kičmanovića*
7. Klaić, Nada, *Historijska pozadina Šenoine pripovijetke i romana* u: *Croatica*, svezak 17-18, Zagreb, 1982.
8. Maštrović, Tihomil, *Pogovor* u: *Izabrana djela Ante Kovačića, Dom i svijet*, Zagreb, 2004.
9. Matanović, Julijana, *August Šenoa između teorije i prakse* u: *Krsto i Lucijan*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2003.
10. Matanović, Julijana, *Uz jednu obljetnicu* u: *Prvo lice jednine*, Matica hrvatska, Osijek, 1997.
11. Nemeć, Krešimir, *Roman "U registraturi" Ante Kovačića* u: *"U registraturi", Ante Kovačić*, Sysprint, Zagreb, 1996.
12. Nemeć, Krešimir, *Femme fatale u hrvatskom romanu 19. stoljeća (Geneza i funkcija motiva)*, Forum, knj. 57, br. 1-2, 1989.
13. Nemeć, Krešimir, *Šenoina koncepcija povijesnog romana* u: *Umjetnost riječi XXXVI*, Zagreb, 1992.

14. Pintarić, Neda, *Projekcija čitaoca u Šenoinu romanu u: Umjetnost riječi XXVIII*, Zagreb, 1984.
15. Ratković, Milan, *Ante Kovačić u: Djela hrvatskih pisaca*, Zora, Zagreb, 1950.
16. Sablić-Tomić, Helena, *Predgovor u: "U registraturi" A. Kovačić*, Riječ, Vinkovci, 1998.
17. Šenoa, August, *Naša književnost u: Republika*, broj 12, 1970.
18. Šicel, Miroslav, *Josip Eugen Tomić u: Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knjiga 45, Matica hrvatska Zora, Zagreb, 1970.
19. Šicel, Miroslav, *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga I, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005.
20. Šicel, Miroslav, *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga II, Naklada Ljevak, Zagreb, 2004.
21. Šicel, Miroslav, *Stvaralački čin Ante Kovačića u: Republika*, broj 11-12, 1989.
22. Škreb, Zdenko, *August Šenoa, prva hrvatski romanopisac u: Hrvatska književnost u europskom kontekstu*, urednici: A. Flaker i K. Pranjić, Zavod za znanost i književnosti u Zagrebu, Liber, Zagreb, 1978.

Izvori:

1. Kovačić, Ante, *U registraturi*, Mladost, Zagreb, 1985.
2. Šenoa, August, *Zlatarovo zlato*, Mladost, Zagreb, 1977.
3. Tomić, Josip Eugen, *Melita*, Slavonica, Vinkovci, 1994.